

A SZÁZÉVES NEMZETI SZÍNHÁZ

Irta: KÁRPÁTI AURÉL

Ez a Szent István napját követő vasárnap külön magyar ünnep az idén. Művelődéstörténetünk egyik legnevezetesebb eseményének centenáriuma. Ma száz esztendeje, 1837 augusztus 22-én nyílt meg a Nemzeti Színház, vagy ahogy akkor nevezték: Pesti Magyar Színház.

Az első színlap

Már napokkal előbb széthordták a városban az első színlapokat, amelyeken gótcírálás, kényomású keretben, piros betűk hirdették a pest-budai polgároknak, hogy a Hatvani-kapu előtt porosodó Grassalkovich-telken felépült Thalia állandó magyar temploma. Első este »hetedfélorai kezdettel« *Árpád ébredése* kerül színre benne, — olvasták a nevezetes híradást a vaciuccai korzó bécsimódi szerint parádézó, kürtök-alapos, frakkos arszlánjai és bársonyfőkötős, mantillás dámai, — előjáték a magyar színház megnyitása ünnepére, *Vörösmartytól*. Ezt követi *Belizár*, szomorújáték 5 felvonásban, *Schenk* Eduard munkája, fordította Kis János. A két darab főbb szereplői: *Lendvai* úr, *Egressy* úr, *Déryné* asszony, *Laborfalvi* Róza, *Lendvayné* asszony, *Szentpétery* úr, *Megyeri* úr, *Fáncsy* úr, *Szerdahelyi* úr, *Szigligeti* úr, *Bartha* úr, *Hubenay* úr és *Egressy* Benjamin úr. A díszítményeket részint *Neffe* úr, részint *Otto* úr festette, előbbi a német, utóbbi a magyar színház festője. A »gépeket« *Schütz* úr, a müncheni kir. színház gépymestere készítette, az öltözeteket pedig *Kostyál* Ádám úr, »szabómester és pesti polgár«. Az előadás megnyitó muzsikáját, *Thalia diadalma az előítéleteken* címmel, ez alkalomra *Heinisch* József úr szerzette, a pesti magyar színház »hangászi karmestere«. Ugyanekkor elő fog adadni — ígérte tovább a *Landerer* Lajos pesti nyomdájából kikerült színi-cédula — *Rózsavölgyi* műve: *Nemzeti örömhangok a pesti magyar színház megnyitásának emlékére*. Az előjáték és *Belizár* között egy magyar tánc léssen, betanítva *Szölösy* úrtól, muzsikája *Rózsavölgyitől*. A magyar táncosok köntösét *Klaszy* Vencel úr műhelye szállította. A kiadós színlap beszámolt még a »bemeneti árról« is, »pengő pénzben«. Eszerint a földszinti s középpáholy 5 frt., második emeleti páholy 4 frt., első emeleti zártzések 1 frt. 30 kr., földszinti zártzések 1 frt., második emeleti zártzések 54 kr., földszinti bemenet 48 kr., második emeleti 40 kr., míg a karzati bemenet 10 kr. Végül, a kék keret alján, apróbetűs, furcsa sor, egyetlen német szó beiktatásával, így: Mellékletek (*Beilagen*): Dr. *Christen* jelentése az orvosságrendelő időről, *Wanko* porcellán- és kőedény-áru jelentése, — nyilvánvalóan hirdetés.

Megilletődve forgatjuk a régi, elsárgult nyomtatványt. Akkor szenzáció volt. Ma drága ereklye, amelynek minden betűje emlékeket bolydít lelkünkben. Micsoda naív-hósi, romantikus kor volt az. Micsoda nagyszerű emberek gyönyörű erőfeszítése, amely az epés *Széchenyi* által röviden *szemétdombnak* nevezett, elhagyott, külvárosi telken, *nemzeti közadakozásból* magyar színházat adott a német Pestnek. Más országok fővárosát uralkodók ajándékai gazdagították. Mi a magunk erejéből, néhány főúr és a nép áldozatkészségéből jutottunk Múzeumhoz, Akadémiához, Nemzeti Színházhoz. Talán azért is érezzük mindhármát — de főképp az utóbbit — annyira szívünkhöz nőtt, mindnyájunkra tartozó, féltett és megbecsült, igazi nemzeti értéknek.

A régi Pest

Az első magyar színház megnyitása felejthetetlen ünnepe volt Pestnek. Pedig hol tartott még az a Pest a mai Budapest mögött. Egyetlen pillantás *Rudolf Alt* korabeli körrajzaira és akvarelljeire: megmond mindent.

A Dunán vizimalmok, lovakkal vontatott gabonashajók. A Gellérthegy apró házaira csillagvizsgáló-torony vigyáz. A hajóhid közepén Nepomuki Szent János szobra áll. A Lánchíd terve még csak terv. Télen, jégzajlásban, csónak viszi a vállalkozó utast Pestről Budára. A Belváros és Leopoldváros köves uccáit a házak falába illesztett, rúdon lógó, üvegbúrás olajlámpák csak gyéren világítják meg éjszaka. Holdtöltekor meg se

gyujtják őket. Az országúton (a mai Múzeum körúton és Károly király úton) túl sötét, mocsaras, kertes külváros, sár- és portenger. A plébánia-

Bajza József

Paulay Ede

templom és a Ferenciek temploma között görbe, kis uccák, szűk terek: Rózsa tér, Hal tér, Sebestyén tér. A jezsuita-házban (Semmelweis uca sarok) van az orvosi egyetem, odább a százestendő Kúria épülete, még feljebb a tornyos vá-

A régi Nemzeti Színház homlokzata a 40-es években

rosháza. A Schützengasséban (ma Királyi Pál uca) görögstíli, oszlopos homlokzatú polgári lövőház. A városház piacán a nagy pestis emlékére állított öreg Szentháromság-szobor. A *Korona-kávéházban* rács kereskedők fujják hosszúszerű pipából a füstöt. A *Hét választó* tágas szalájában, száz viaszgyertya fénye és a német színház »hangászaik« muzsikája mellett zajlik az »úrival«. A Leopoldváros — régebben Neustadt — elején terpszkedik a Theatrumplatz. Itt van a szobrokkal díszített német színház. Télen kegyetlenül hideg, akusztikája olyan rossz, akár a Népszínházba szorult mai Nemzeti Színházé, de hatalmas nézőtere párezer embert befogad. Mellette a *Magyar Király-fogadó*, meg a sivár harmincad-ház. A mostani Erzsébet tér homokpusztáján tarkálkik az országos vásár, a deszkabodék uccasorán túl pedig felkomorlik a patkányszürke-falú, rideg *Neuge-*

A régi Nemzeti Színház belseje

bäude, amelyet II. József császár építtetett. Az Orczy-háztól lefelé laknak a zsidók, a Terézvárosban. A Király uca végét már akkor fásor folytatja a kies Városerdőig. A Kerepesi út elején (a mai Eszterházy uca sarkán) mulatságtól hangos a Belezna-kert. Esténként itt esik a legtöbb verkedés, a jurátusok és iparoslegények közt. A rákosi mező szélén a Bürgspital, — Rókuskórház, — mögötte, a mai Népszínház helyén nádas mocsár, amelyen kis fahíd vezet keresztül. Alkonyattal itt vadlibák húznak, lesben álló vadászok puskája durran. A század elején egy »delektáns aktor« is kijár ide rucázni, bizonyos Katona József nevű fiatalember. A Józsefvárosban káposztáskertek deszkakerítései nyújtózkodnak.

Vidéki mezőváros ez, ahol az uccákon hadaró német szó ropog. Az ország többi részéhez viszo-

nyítva, mégis kultúrhely. Különbözik nem írni róla. *Egressy* Gábor egyik levelében: *Csak a fővárosban nyílnak a felsőbb gyönyörök virágai. A falvak, városok: csárdák és rablótanyák...* S a nagy művésznek már csak azért is igaza van, mert ennek a kiesi fővárosnak uccáin olyan *valakik* sétálnak körülötte, mint *Széchenyi*, *Eötvös*, *Kossuth*, *Deák*, *Vörösmarty*, *Bajza*, *Jósika*, *Ferenczy*, *Pulszky*, *Gaal*, *Fáy*, *Bugát Pál*, *Ráday Gedeon*, *Tóth Lőrinc*, *Vachott Sándor*, meg a vasfejű, de aranyzívű *Földváry Gábor*, Pest vármegye alispánja, aki még *Széchenyivel* szemben is győzni tudott, mikor a Nemzeti Színház épületének elhelyezéséről volt szó.

Mert talán mondanunk sem kell, hogy harc-vita, parázs veszekedés előzte meg az első pesti magyar színház létrejöttét is. Jó hazai szokás szerint azon kaptak hajba: ki, hová és hogyan építse az állandó színházat? A legrealisabb nagy magyar álmodó, gróf *Széchenyi István*, a Nemzeti Színházat a jövő Pest szívében, a József téren szeretne volna látni. *Részvénytársaságot* kell alapítani, — írta 1832-ben a *Magyar játékszínről* kiadott röpiratában, — amelybe a nyereség, reményben mindenki beáll majd. Viszont *Fáy András*, aki egy évvel később kelt dolgozatával (*Miképpen lehetne a magyar játékszín Pesten állandóan megalapítani?*) megnyerte az Akadémia pályadíját: más tervvel állott elő. Ő célravezetőbbnek találta az *önkéntes adakozást*. *Széchenyinek*, a »zsarnoknak« persze nem volt inyére az ellenkezés. De csak akkor sértődött meg igazán, amikor *Földváry* alispán is *Fáyhoz* pártolt s a hereeg *Grassalkovich* által ajándékozott üres telek mellett tört lándzsát. Ez a »szemétdomb« haragra gerjesztette s megsebezte érzékenységét. Félreállott, elhallgatott és nem törődött többé annak a színháznak ügyével, amelynek eszméjét pedig ő pendítette meg a legkomolyabban.

A megnyitó előadás

Az első este... Kritikák, újsághírek, egykorú feljegyzések nyomán eléggé hű és részletes kép maradt fenn róla.

Többszöri halasztás után még augusztus 22-én délelőtt is kétséges volt: megnyílna-e estére a Nemzeti Színház? Utolsó napokban a tornác még mindig vakolatlanul meztelenkedett. Az épület körül meszesgödörök, homokhegyek, gerendák és kőrakások éktelenkedtek. Benn, a nézőtéren, gyalú, fűrészt, kalapács, fűrő, reszelő zengett, hasított, esattogott és dübörgött. A reggeli próbán *Bajza József* — az új színház első igazgatója — idegesen rendelkezett az asztalosokkal, lakatosokkal és kárpitosokkal elvegyülő színészek közt, akik hangosan ismételték szerepeiket.

Maga a színház, amelynek tégláit kezdetben »ingyen-napszamosok« rakták hetekig, meglehetősen egyszerű épület volt. Ahogy *Alt* régi litográfiája mutatja: falai dísztelenek, kingró, árkádos bejáratát vasrács választja el az uccától. Nézőtere is inkább tarka, mint artisztikus. Mennyezete kékeszöld festésű. Arannyal cifrázott, fehér oszlopok a páholsorban, a páholyok könyöklője piros bársony, a földszint székein zöld huzat. Nemzetiszín együtt, beragrogva a karos arany-gyertyatartók világától. De amire a pestiek legbüszkébbek: a színház gázvilágítása, a rivalda előtt. Valószínű, hogy kényesebb műizlés nem sok örömet lehelte az egészben, a lelkesen dobogó szívek azonban más szempontok szerint ítélnék. Boldog megelégedettség, hazafias büszkeség sugárzott a színházat zsúfolásig megtöltő közönség arcáról, mikor megkezdődött az előadás. Kinn forró, nyári alkonyat, a nap még teli tegezből dobálta aranynyilat Pest fölé. Benn aranylángok és aranyzavak tüze, felgyújtott lelkek hajnali fényessége. Az ünnepi nyitány záróakkordjai után az első szó, amely felhangzik a színpadon: *Vörösmarty* jambikus zenéjű, érzengésű szava. *Sírjából* felkeltett *Árpád* szól késő magyarjaihoz... És utána (hosszú időre végzetes ómen) idegen író drámája, a híres bizánci hős tragikus története. Pedig *Kisfaludy* *Károly* darabjai már népszerűek voltak. A *Bánk bán* értékét viszont akkor még *Vörösmarty* sem ismerte fel. A halott kecskeméti főfiskális remekének lapjai halottan porosodtak, elhagyott

könyvtárzúgokban várva a színpadi feltámadást, amely csak két év múltán következett be a Nemzeti Színházban, Egressy Gábor kezdeményezésére.

Az ünnepi est közönsége nem hangoskodott. Meg volt illetődve. Vörösmartyt és Földváryt ugyan lelkesen éljenezte, de különben csaknem tartózkodóan viselkedett. Vörösmarty az *Athenaeum* bírálatában azt mondja pár nap múlva: »Olyan volt, milyet várni lehetett; kíméletes, komoly s minden tiszteletre méltó, tiszta hazafi-őrömében egészen elmerült; aki a hangulatot nem ismeri, hidegnek mondhatná zajtalanságáért. De e zajtalanságban ámulat, mély érzelem s egy magát becsülő népnek méltósága volt.« Színházi publikumról azóta se írtak nálunk ilyen márványba, kívánczó elismerést.

Ez a kritika volt Vörösmarty legelső színi-bírálat. Vele indul meg a költő dramaturg-pályája. »Mi a darabok előadását illeti, — írja benne, — ki kívánna most szigorú bírálatot adni? Általában megjegyezhető, hogy a színészet mostan félépített tagjaitól, minden hibák és tévedések mellett is, igen sok kellemes estét várhatunk, ha idő és szorgalom kiegyenlítendik, ami még *darabos*.« Azután mégis rendre elemzi az egyes szereplők játékát s meglehetősen kemény, de mélyreható, tárgyilagos bírálatot mond róluk (főképp Laborfalvi Rózáról), általánosságban pedig kiemeli, hogy »színészeink két főhibái most hamis pátoz és prózaiság, a két szélső vonal, hova ellenkező irányban tévedhetnek.« Mindezt abban a lapban, amelyet a színház igazgatójával, Bajzával együtt szerkesztett.

A színpad tíz órára jelezte az előadás végét, de már tizenegyre járt, mikor a közönség kitódult a színházból. Jókai egyik regényében azt állítja, hogy a megnyitásra József nádor is el akart menni, »közbejött akadályok« azonban meggátolták ebben. Igaz, vagy nem igazi — mindegy. Tény, hogy az uralkodóház képviselőiben senki sem jelent meg a pesti magyar színház első előadásán. A nép, a polgárság és a nemesség, amely megteremtette a Nemzeti Színházat, egyedül maradt az ünnepi estén. Am nyilván jól érezte magát így is.

Fény és árny játéka

Bajza alig egy évig állt a színház élén. A közönség érdeklődése hamarosan kilobbant s szinte teljesen belefűlladt a pusztító, nagy árvízbe. Az igazgató főlé helyezett vármegyei intézőbizottság operaelőadásokkal próbálta felrázni a közönyt, ami ellenkezett Bajza felfogásával. Ezért Schodelné, az európai híru operaénekesnő »kivétel« szerződéséért lemondott a színház vezetéséről. Rövid igazgatói működése mégsem volt eredménytelen. Az ő nevéhez fűződik a színház törvényeinek megalkotása és irodalmi tradícióinak megalapozása. Utána sűrűn váltogatták egymást a táblabíró-direktorok, a színház pedig egyre rosszabb anyagi viszonyok közé került. Annnyira, hogy a helyzet szomorú kényszerének engedve, az énekesek és balerinák mellett zenevirtuózokat, sőt végül akrobatákat és bűvészeket is fölléptetett színpadán, mert a művészi és gazdasági válságot a direkciónak úgy próbálta megoldani, amint éppen tudta. A fő az volt, hogy a színház folytonosságát fenntartsa. 1840-ben aztán az országgyűlés 400.000 pengőforintos állandó alap megszavazásával sietett a Nemzeti Színház (ekkor kapta a Pesti Magyar Színház hivatalosan ezt a nevet) segítségére. Megszüntette vármegyei jellegét s országos választmányt rendelt élére. Három év múlva mégis kénytelenek voltak bérbeadni a színházat. Bartay Endrének, aki két év alatt, míg költsékes életmódja miatt még nem bukott, sikeresen felvirágoztatta. A bérli-igazgató ugyanis, egészséges színházi érzékkel, szerencsésen felismerte azt az alapvető igazságot, hogy a Nemzeti Színház sorsa a magyar drámával áll vagy bukik s minyárt pályázatot hirdetett egy népi tárgyú, jóirányú, izlésnemesítő színműre. Ennek a pályázatnak eredménye lett Szigligeti Széköt katonája, amely meghozta a színház első, igazi, nagy sikerét. Bartay vezette be azonkívül a tantíró-rendszert is. Utóda, Ráday Gédeon főigazgató, az ő nyomdokain haladt tovább. Az írói részeselet felemelte, újabb drámapályázatokat hirdetett, a műsort jelentős értékekkel s az első nagy gárdát friss tehetségekkel (Réthy, Bulyovszky, Füredi, Szigeti József) gazdagította.

1848 március 15-én a *Bánk bán* előadását *Pe-tőfi* és *Jókai* rögtönzött színpadi szereplése tette minden időkre emlékeztetővé a színház történetében. De a fénynek komor árnya is van, amiről már kevesebben tudnak. A következő év derekán, 1849 augusztus 31-én, a pesti német társulat játszotta a Nemzeti Színházban. Diszlocációt tartott Pest díszpolgára — *Hannau* tiszteletere. A színpadon hevenyészett ottárfele emelvény állott, rajta az ifjú császár s a vérengző tábornagynagy kepe. A magyar műzsák hátlékában a *Götterhallet* énekelték. Szomorú emlék a Bach-korszak gyászos nyitánya.

A szabadságharc leveretését követő évek sívárságában a Nemzeti Színház mégis új erőforrásokat kap. Az elnyomott hazafias érzés felbugy-gyanása kezdi táplálni és fellendíteni. Mánások

áldozatkészsége segíti s a német befolyást francia, angol, olasz művészek (*Rachel*, a néger *Ira Aldridge*, *Ristori*) vendéggjárása ellensúlyozza. Műsorán megjelenik a *Liliumfi*. Majd megalakul a színház nyugdíjintézete. Az előadások mind több alkalmat adnak nemzeti tüntetésekre. Mikor aztán megint Ráday veszi át vezetést: a színház új virágzásnak indul. A francia társadalmi dráma ekkor vonul be színpadára, ahol a kidőlt nagyközönség helyébe olyan értékek lépnek, mint *Tóth József*, Egressy riválisa és *Szathmáryné*, a legjobb magyar komika, *Radnótfáy* Sámuel hozzáértése és ügyessége, párosulva *Szigligeti* Ede rendezői és dramaturgiai működésével, nemsokára végkép helyreállítja a Nemzeti Színház anyagi és művészi hitelét. (Hozzájárul ehhez 1863-tól Ferenc József évi 60.000 pengős szubvenciója is.) Ekkor kerül színészgárdájába *Paulay* Ede, az első európai színvonalú rendező, *Náday* Ferenc, *Tamásy* József, *Blaháné*, később, *Orczy* és *Szigligeti* direktorsága alatt pedig *Jászai* Mari, a legnagyobb magyar tragika, *Vizváry* Gyula, *Ujházi* Ede, *Nagy* Imre és *Helvey* Laura. *Szigligeti* darabjai mellett a színház bemutatja *Dóczi Csókját* és *Tóth* Ede *Falu rosszát*. Az 1875-ben megnyitott Népszínház azonban újabb válságba sodorta a Nemzeti Színházat. Népszínmű-egyesítésének java erőt — *Rákosi* Szidit, *Blaha* Lujzát, *Tamásyt* és *Molnár* Györgyöt — elszerezte az új színház igazgatója, *Rákosi* Jenő. De ami még ennél is súlyosabb veszteség: a közönség utána-megy kedvenceinek. Ekkor menti meg s teszi igazán nagygyá a Nemzeti Színházat új igazgatója: *Paulay* Ede. Az ő felejtethetetlen nevéhez és korszakalkotó működéséhez fűződik a Nemzeti Színház fénykora, amely 1878-tól 1894-ig tartott.

A Paulay-korszak

Paulay Ede volt a legnagyobb magyar rendező s legerősebb kezű dramaturg. Európai látókörű, alapos műveltségű, rendkívül munkabírási, zseniális igazgató, akinek bátor kezdeményezése, sokoldalú érdeklődése és korszerű színházi törekvések iránt tanúsított, megértő fogékonysága valósággal újjáteremtette a Nemzeti Színházat. Oszthatatlan ösztönét megbízható elméleti felkészültség és gyakorlati tudás támasztotta alá. Páratlanul álló, hatalmas programot valósított meg, aránylag rövid idő alatt, a stílusos együttes kialakításától a legváltozatosabb és legértékesebb állandó műsor kiépítéséig. *Csiky* Gergely társadalmi drámáival friss pezsgést visz a színház vérkeringésébe s egész sorát mutatja be az új magyar drámaíróknak. *Jókai*, *Dóczi*, *Bartók*, *Rákosi*, *Berczik*, *Herczeg* dominálják műsorát, amelyből azonban a régi nagyközönség sem hiányoznak. Egymásután két magyar dráma-ciklust rendez, színe alkalmazza a *Csongor és Tündét* s végül eljut a legemlékezetesebb *trouville*-hoz: felfedezi *Az ember tragédiáját* a színpad számára. Először mutat be nálunk görög drámákat, miután felismerte *Jászai* páratlanul monumentális tragikai tehetségét. Színrehozza *Shakespeare* mellett *Molière*t, *Calderont*, *Plautust*, *Racinet*, *Lessinget*, *Goethét*, *Schillert*, *Grillparzert*, *Baumarchaist* és az első *Ibsen*-darabot: *Nórát*. 1884-től, az Opera kiválásától kezdve, még tömörebben teljesíti ki nagyszerű drámai műsorát, amelyben klasszikusok és modernek, külföldiek és magyarok egyképp helyet foglalnak. Mindezt a legkiválóbb színészek egységbe hangolt összejátékával, a Nemzeti Színház eredeti játéktípusának megteremtésével koronázza be. Kifejleszti a »társalgási együttest« s olyan erőket képes a színház költelékébe, mint *Márkus* Emília, *Csillag* Teréz, *Alszeghy* Irma, *Hegyesi* Mari, *Fáy* Szeréna, *Lánczy* Ilka, *Császár*, *Gyenes*, *Ivánfi*, *Mihályfi*, *Szacsavay*, *Dezsi*, *Gabányi* és *Zilahy* Gyula. Főrendezője *Tóth* Imre, dramaturgja *Csiky* Gergely. A Ringtheater katasztrófája után vasfüggőnyel és záporkészülékkel szereli fel a hetvenes években átépített színház színpadát, 1887 őszén pedig fényes ünnepséget rendez a Nemzeti Színház fennállásának ötvenedik évfordulójára. 1894-ben bekövetkezett váratlan halála pótolhatatlan veszteséget jelent a színház virágzó életében, amely utána lassan hervadásnak indul.

Hanyatlás évei

A nagyszerű szakember hiába próbált méltó utódot nevelni *Tóth* Imre főrendező személyében: halála után gróf *Festetics* Andort neveztek ki a Nemzeti Színház élére. A volt színházi titkár lelkes dilettantizmusa aztán hamarosan elteközölt a dús örökséget. A műsor irodalmi színvonalára lesüllyedt. A Nemzeti Színház a Víg-színház szórakoztató darabjainak sikereit kezdte hajszolni, a közönség lefokozott igényeinek olcsó kiszolgálásával. — akárcsak mostanában. *Festetics* a század fordulóján a tehetséges, de túlfiatl *Beöthy* László váltotta fel, akit rövidesen *Somló* Sándor követett az igazgatói székben, gróf *Keglevich* István intendáns felügyeletével. A színház azonban minden jószándék ellenére tovább csúszott a lejtőn lefelé. *Somló* különösen erélytelennek bizonyult: műsorába boldog-boldogtalant felvett, csak magyar szerző legyen. Végül is külön drámbírói bizottságot rendeltek mellé segítségül. Am ez se sokat használt. A drámbírói bizottság hovatovább inkább kerékkötővé lett, — kivált *Tóth* Imre igazgatása alatt, — miért is nagysokára csendesen megszűntették.

Ujabb fellendülés

Tóth Imre nehéz körülmények közt vette át a színház vezetését 1908-ban. A régi színházépületet kissé elcsúsztatva lebontották, abban a reményben, hogy hamarosan felépítik helyén az új, modern Nemzeti Színházat. A világháború kitörése

után keresztülhúzta ezt a számítást. A fedél nélkül maradt Nemzeti Színház kénytelen-kelletlen odaszorult »ideiglenes« hajlékába, a megszűnt Népszínházba, amelynek pedig sem színpada, sem öblös, rossz akusztikájú nézőtere nem valami alkalmas keret drámai előadások befogadására. S ott is rekedt mindmáig. Centenáriumára így szegényebb lett, mint volt születésekor. De *Tóth* Imre nem riadt vissza az akadályoktól s rendkívül energikusan látott hozzá a meglazult fegyelem és lesüllyedt színvonal helyreállításához. *Paulay* hagyományait élesztette fel mind a műsor kialakításában, mind az előadások rendezésében. Megrendezi a Nemzeti Színház első *Shakespeare*-ciklusát, új szerzőket hoz s kaput tár a *Thalia* által megteremtett realista játéktípus modern törekvései előtt. A régi együttest (amelyben az úgynevezett *szavolostílus* legjelentősebb képviselője *Jászai* Mari, *Márkus* Emília, *Ivánfi*, *Beregi*, *Bakó* és *Mihályfi* volt) *Pethes* Imre, *Ódry* Árpád, *Gál*, *Kürti*, *Rósahegyi*, *Paulay* Erzsé, *Váradi* Aranka, *Ligeti* Juliska, *Aczél* Ilona fokozottabb szerepeltetésével frissíti fel s ugyancsak vezető szerepet biztosít a rendezés tereén *Hevesi* Sándornak, ami nagy hasznára vált a színháznak. *Tóth* Imre elfogulatlan szellemét és a Nemzeti Színház emelkedett, tiszta művészi felfogását szépen dokumentálja a világháború alatt megtartott *Shakespeare-ünnep*, ez az igazi humanista tisztelgés az »elleneséges« költő géniusza előtt, az európai gyűlölködés embertelen tombolásában, *Shakespeare* halálának háromszázadik évfordulóján.

Egy évvel később a legfinomabb tollú magyar kritikus, *Ambrus* Zoltán veszi át *Tóth* Imrétől az igazgatást. A körülmények nem kedveztek munkálkodásának. De így is érdeme marad néhány kiváló művész, köztük *Bajor* Gizi, *Sugár* Károly, *Kiss* Ferenc s néhány érdekes darab (*Sancho Panza királysága*, *Császár és komédiás*) szóhozjuttatása.

1922-ben *Hevesi* Sándor lesz a Nemzeti Színház igazgatója. Tízéves működésének első fele nemcsak anyagi, hanem művészi eredmény tekintetében is a *Paulay*-éra lendületével vetekszik. Az elméletileg és gyakorlatilag egyképp felkészült, európai látókörű színházi szakember fáradhatatlan buzgalma egy időre szinte versenyen kívül álló vezetőszerepet biztosít a Nemzeti Színháznak, gazdagon kiépített klasszikus-modern műsorával s gondosan rendezett, stílusegységre törekvő előadásával. A *Tragédia* misztériumszerű beállításai, az érdekes *Shakespeare*-, *Molière*- és *Ibsen*-ciklusok rendezése, egy sereg régi magyar érték korszerű felújítása (*Katona*, *Kisfaludy*, *Gál*, *Telegyi*), mai külföldi és hazai szerzők műsorbaiktatása (*Shaw*, *Hauptmann*, *Szomorú*, *Heltai*, *Csathó*, *Harányi*, *Móricz*, *Zilahy*), a legnagyobb magyar színész, *Pethes* Imre méltó feladatokhoz való juttatása, a *Kamaraszínház* létesítése, a társulat java erőinek (*Bajor*, *Csorniz*, *Ódry*, *Kiss* Ferenc, *Uray*, *Tasády* Ilona, *Kürti*, *Sugár*, *Timár*, *Pethes*, *Bartos*) állandó szerepeltetése, de különösen a dramaturgiai téren kifejtett nevelőhatású tevékenység: elévülhetetlen érdeme marad *Hevesi*nek. Örök kár, hogy művészi ambíciója később elerényed s direktorságának utolsó éveiben végzetes lejtőre engedte csúszni a leszegényedett színházat, amely a konjunktúra idején — önmaga restaurálására helyett — az Opera deficitjét volt kénytelen fedezni.

A centenárium küszöbén

Utána *Márkus* László rövid ideig tartó, hősies erőfeszítése, majd *Voinovich* Géza gazdaságos igazgatása következett, a becsületes közép-szer-jegyében. Ezek az évek — nyilván a korábban is bémító anyagi korlátozások miatt — kevés számottevő eredményt mutathattak fel. A Nemzeti Színház lassanként elszűkült s csaknem teljesen elvesztette régebbi közönségnevelő és irányító jelentőségét.

Ekkor került váratlanul a színház élére korlátlan hatalommal *Németh* Antal, a jelenlegi fiatal és tapasztalatlan igazgató, akinek kétévés kísérletezős működése eléggé ismeretes. Jószándék, magabizás és szorgalom bizonyára nem vitatható el tőle, de a dramaturgiai és rendezői kritikátlan-ság túltengése sem. Külsőségek hajszolásában kimerülő »újításai« több kárt okoztak, mint hasznót hajtottak s részint külföldet majmoló, zavaros *avant-garde*-ista törekvések, részint üzleti célkitűzésű, magán-színházakkal versenyző, tömegsikerre pályázó látványosságok színhelyévé tették a Nemzeti Színházat, amelynek műsoráról közben mind a klasszikusok, mind a mai irodalmi értékű darabok leszorultak. Így nehéz szívvel kell megállapítanunk, hogy a százéves Nemzeti Színház ma nemcsak idegen földön, de kényeszerűtlen, hanem legnemesebb irodalmi és színpadgyagyományaitól is elidegenedve üli meg születésnapját.

Száz év előtt a magyar nyelv, a nemzeti dráma és drámai színművészet ápolására alakult ez a színház. (Ehhez járult később egy szinte páratlan *Shakespeare*-kultusz kialakítása a százados gyakorlatban.) S ha küzdelmekben és diadalokban gazdag multján vigyegetünk: nem nehéz észrevenni, hogy virágkorát mindig akkor élte, amikor hármias hivatását híven betöltötte. (*Bartay*, *Ráday*, *Paulay*, *Tóth* és *Hevesi* alatt.) Viszont mindig hanyatlásnak indult, valahányszor fontos célkitűzéséről megfeledkezett s a körülmények nyomásának engedve, alkalmas vezető híján, *efemer* sikereit lidércét kezdte kergetni. Mert minden lidércfény menthetetlenül moészárba csalja áldozatait előbb vagy utóbb.

A Nemzeti Színház százados életének ez a figyelmeztető tanulsága — az utóbbi évek szomorú tapasztalatai nyomán — külön hangsúlyt kap ma s mindenképp méltó a legkomolyabb meg-szívlelésre.